

Arhivi: ujetniki oblasti

JELKA MELIK, Ph.D.

Višja svetovalka (Senior Counsellor), Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, Arhiv Republike Slovenije (Republic of Slovenia, Ministry of Culture, Archives of the Republic of Slovenia), Slovenija, Ljubljana 1000, Zvezdarska 1
e-mail: jelka.melik@gov.si,

MATEJA JERAJ, Ph.D.

Višja svetovalka (Senior Counsellor), Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo, Arhiv Republike Slovenije (Republic of Slovenia, Ministry of Culture, Archives of the Republic of Slovenia), Slovenija, Ljubljana 1000, Zvezdarska 1
e-mail: mateja.jeraj@gov.si,

Archives: Captive of the Government

ABSTRACT

Archives are not much respected and reputable institutions in the society. Most citizens do not even know what archives do, what is their purpose and what is their mission. In the game of life archives are merely side players. Even the employees in the archives themselves often do not realize the importance of their work and responsibilities they have. Most archivists are still historians who understand their profession only as guardian of archival documents for researchers of the past. Government certainly supports this kind of vision and therefore does not surprise the fact that in most European countries the archives are under the competence of the Ministry of Culture or of the same ministry as museums, libraries and galleries, even theaters. Despite that in the archival scientific literature of the last decade thoughts on the key importance of the public historical archives as defenders of law and justice are getting more common.

Key words: archives, archival science, government, society, law

Gli archivi: prigionieri dei governi

SINTESI

Gli archivi non sono istituzioni molto rispettate e rispettabili nella società. La maggior parte dei cittadini non sa nemmeno che cosa gli archivi facciano, quale sia il loro scopo e quale la loro missione. Nel gioco della vita gli archivi sono solo giocatori di secondo piano. Anche i dipendenti degli stessi archivi spesso non si rendono conto dell'importanza del loro lavoro e delle responsabilità che hanno. La maggior parte degli archivisti sono ancora storici che concepiscono la loro professione solo in quanto custodia dei documenti per i ricercatori del passato. I governi certamente supportano questo tipo di visione e quindi non sorprende il fatto che nella maggior parte dei Paesi europei gli archivi siano sotto la competenza del Ministero della Cultura, così come musei, biblioteche e gallerie, ed anche teatri. E ciò nonostante il fatto che nella letteratura scientifica archivistica dell'ultimo decennio siano sempre più comuni riflessioni sull'importanza fondamentale degli archivi come difensori della legge e della giustizia.

Parole chiave: archivi, archivistica, governo, società, legge

Arhivi: ujetniki oblasti

IZVLEČEK

Arhivi v družbi niso prav cenjene in ugledne ustanove. Večina državljanov niti ne ve kaj arhivi delajo, čemu služijo in kaj je njihovo poslanstvo. V igri življenja so arhivisti le stranski igralci. Tudi sami delavci v arhivih se pogosto ne zavedajo pomembnosti svojega dela in odgovornosti, ki jo imajo. Večina arhivistov je še vedno zgodovinarjev, ki razume svoj poklic v smislu čuvarja dokumentov za raziskovalce preteklosti. Oblast vsekakor podpira tovrstna gledanja in zato nikakor ne preseneča, da sodijo v večini evropskih držav arhivi v pristojnost

kulturnega ministra oziroma pod isto ministrstvo kot muzeji, knjižnice in galerije, celo gledališča. V arhivski strokovni literaturi zadnjega desetletja pa se kljub temu razmišljanja o velikem pomenu javnih zgodovinskih arhivov kot branilcev prava in pravičnosti pojavljajo vse pogosteje.

Ključne besede: arhivi, arhivistika, oblast, družba, pravo

1 Uvod

Arhivi v družbi niso prav cenjene in ugledne ustanove. Večina državljanov niti ne ve, kaj arhivi delajo, čemu služijo in kaj je njihovo poslanstvo. V igri življenja so arhivisti le stranski igralci. Tudi sami delavci v arhivih se pogosto ne zavedajo pomembnosti svojega dela in odgovornosti, ki jo imajo. Večina arhivistov je še vedno zgodovinarjev, ki razume svoj poklic v smislu čuvarja dokumentov za raziskovalce preteklosti. Oblast vsekakor podpira tovrstna gledanja in zato nikakor ne preseneča, da sodijo v večini evropskih držav arhivi v pristojnost kulturnega ministra oziroma pod isto ministrstvo kot muzeji, knjižnice in galerije, celo gledališča. V arhivski strokovni literaturi zadnjega desetletja pa se kljub temu razmišljanja o velikem pomenu javnih zgodovinskih arhivov kot branilcev prava in pravičnosti pojavljajo vse pogosteje.

V letu 2011 sva v obširnem prispevku spregovorili o arhivih v sodobni družbi (*Melik in Jeraj, 2011*). Na primeru Slovenije sva med drugim pokazali, kako pomembna je vloga javnih oziroma zgodovinskih arhivov. Le-ti namreč še zdaleč niso le kulturne ustanove, temveč tudi pomembni varuhi dokazov in pravic. Dokumenti držav in drugih družbenih skupnosti so nam danes - in nam bodo tudi jutri - nujno potrebni. Ne le za raznorazne raziskave in odkrivanje slabosti nekdanjih totalitarnih režimov, temveč tudi za razjasnitev kasnejših stranpoti ter kršitev človekovih pravic in svoboščin. Brez zapisov ne bo mogoče uvideti napak, odkriti kaznivih dejanj in njihovih storilcev, povrniti škode, popraviti krivice, poiskati rešitve. V Sloveniji nas bodo na primer še posebej zanimali dokumenti iz obdobja zgodnjih devetdesetih let.

2 Slovenski arhivi v drugem desetletju 21. stoletja

Leta 2011 se burna zgodba o arhivih v Sloveniji ni zaključila. V letu 2013 in 2014 so se na arhivskem področju zgodile pomembne stvari. Po dolgih pripravah je bila oblikovana novela arhivskega zakona iz leta 2006 (Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih - ZVDAGA). Od pomladi leta 2012 se je v široki razpravi pričel pripravljati nov predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA A). Pristojno ministrstvo je opustilo načrt centralizacije slovenske javne arhivske službe, ki je do temeljev razdelil arhiviste in se usmerilo v pripravo le tistih sprememb obstoječega zakona, ki so bile ugotovljene kot najnujnejše. Nekatere določbe so postale neustrezne zaradi razvoja tehnologije, druge so se kot take pokazale v praksi. Bile so težko razumljive ali sploh nerazumljive, dvoumne ali celo ne - umne. ZVDAGA je bil po sedmih letih izkušenj in prakse potreben nekaterih sprememb. Z novelo zakona se urejajo najnujnejši popravki in odpravljajo težave, ki so se pokazale pri njegovem izvajanju. Arhivisti, ki so se pri delu z ustvarjalci arhivskega gradiva ali pri stikih z uporabniki arhivskega gradiva srečevali z različnimi težavami, so opozarjali na številne pomanjkljivosti dosedanjega zakona. Vse njihove pobude niso bile upoštevane. Tako bi bilo smiselno v noveli dodati boljšo in primernejšo, predvsem pa tudi politično uravnoteženo sestavo arhivske komisije, ki odloča o izjemnih dostopih do sicer nedostopnega arhivskega gradiva, in zahtevati večjo strokovnost pri skrbi za arhivsko gradivo. Med glavne novosti novele je šteti enostavnejše in razumljivejše opredelitve posameznih izrazov "arhivske stroke", ki jih zakon uporablja, večje varstvo dokumentarnega gradiva, ustanovitev medarhivskih delovnih skupin, predvsem pa spremembe zahtev za javnopravne osebe, ki zajemajo ali hranijo gradivo v digitalni obliki, in ponudnike storitev zajema in hrambe oziroma spremljevalnih storitev, ki morajo imeti v ta namen posebna, tako imenovana notranja pravila. Predlog zakona o spremembah ZVDAGA prinaša tudi novo ureditev pogojev dostopnosti do arhivskega gradiva, rokov nedostopnosti, izjemnega dostopa ter izjemnega podaljšanja rokov nedostopnosti arhivskega gradiva. Novela bistveno razširja tudi možnost lastnega varstva arhivskega gradiva za javnopravne osebe (zaradi utemeljenih strokovnih in tehničnih razlogov) in ureja varstvo gradiva političnih strank in pravnih oseb, ki delujejo v javnem interesu.

Novelo je vlada s sklepom 27. septembra 2013 predlagala državnemu zboru v obravnavo in sprejetje po rednem postopku. V obrazložitvi je bilo zapisano, da "predlagana novela ne odstopa od načel veljavnega zakona (načelo ohranjanja dokumentarnega gradiva oziroma uporabnosti njegove vsebine, načelo trajnosti, načelo celovitosti, načelo dostopnosti, načelo varstva kulturnega spomenika), dodatno pa zagotavlja spoštovanje načela ustavnosti in zakonitosti, načela sorazmernosti in načela varovanja interesov nacionalne varnosti oziroma državne suverenosti." Predlog je v postopku javne razprave in medresorskega usklajevanja dokaj spremenil svojo podobo. V razpravo so bili vključeni: nevladne organizacije, predstavniki zainteresirane javnosti, predstavniki strokovne javnosti. V okviru postopka priprave novele je bila opravljena vrsta strokovnih pogovorov z večino deležnikov, ki jih nujne spremembe zadevajo. Gradivo je bilo poslano v medresorsko usklajevanje: Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Ministrstvu za finance, Ministrstvu za gospodarski razvoj in tehnologijo, Ministrstvu za infrastrukturo in prostor, Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport, Ministrstvu za kmetijstvo in okolje, Ministrstvu za notranje zadeve, Ministrstvu za obrambo, Ministrstvu za pravosodje, Ministrstvu za zdravje, Ministrstvu za zunanje zadeve, Uradu za Slovence v zamejstvu in po svetu, Uradu za varovanje tajnih podatkov, Slovenski obveščevalno-varnostni službi, Službi Vlade Republike Slovenije za zakonodajo. Nato je stekel redni zakonodajni postopek. Sprejeti amandmaji, v glavnem tisti, ki so jih predložile stranke vladne koalicije, so prvotni predlog novele še dodatno spremenili. Mnoge določbe so tako postale povsem nesprejemljive. Arhivska stroka seveda na vse skupaj ni mogla dati nobenih pripomb več, nobenih pojasnil ali razlag, nobenih ugovorov. Marsikakšna strokovna zahteva se je tako spremenila v svoje nasprotje.

Državni zbor je na seji dne 28. 1. 2014 sprejel zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA-A). Zaradi določil o dostopu do dokumentov, hranjenih v zgodovinskih arhivih (Zakon o referendumu in ljudski iniciativi, 2007 in 2013; Ustavni zakon o spremembah 90., 97. in 99. člena Ustave Republike Slovenije, 2013), ki naj bi dostopnost arhivskega gradiva zmanjšala in otežila, je bil sprožen postopek za razpis referenduma o noveli arhivskega zakona. Sledile so številne razprave, televizijske in radijske oddaje, zapisi o arhivih v dnevnem časopisju in revijah. Predlagatelji iz največje opozicijske stranke so zbirali podpise, pristojno ministrstvo in Arhiv Republike Slovenije so skušali prepričati, da referendum ni smiseln, da se arhivi z novelo nikakor ne zapirajo temveč nasprotno, bolj odpirajo. Vsi pogovori in prerekanja pa so se osredotočila zgolj na dostop do gradiva nekdanje tajne politične policije in obveščevalnih služb. To gradivo pa je ohranjeno zelo slabo. Verjetno je bilo v osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih uničenih približno 80 odstotkov dokumentov. O tem se v javnosti pa tudi med arhivskimi strokovnjaki ni nikoli razpravljalo. Nihče ni bil klican na odgovornost. Vse informacije je podal nekdanji direktor¹ osrednjega državnega arhiva, ki je prepričan, da je veliko tovrstnega arhivskega gradiva v arhivih v Beogradu, kamor so pošiljali dvojnike poročil (Internet 1). To gradivo ni dostopno. Sum protipravnega uničenja dokumentarnega in arhivskega gradiva nekdanje Službe državne varnosti (SDV) je prijavil na vrhovno državno tožilstvo in upravo kriminalistične policije šele Minister za kulturo in to v letu 2014, četrto stoletje po storjenem dejanju (Internet 2).

Vsa ostala vprašanja so ostala izven širših javnih razprav. Prav nikogar na primer ni zmotila nova določba, da arhivsko gradivo v javnih arhivih, ki vsebuje osebne podatke, ki se nanašajo na storilca kaznivih dejanj in prekrškov, razen kaznivih dejanj in prekrškov oseb, zoper katere je bil voden postopek zaradi nasprotovanja nekdanjemu enopartijskemu režimu, postane dostopno za javno uporabo šele 75 let po nastanku gradiva ali 10 let po smrti posameznika, na katerega se podatki nanašajo (ZVDAGA-A, 2014, 26. člen). Mar se sodbe ne razglašajo v imenu ljudstva? Mar niso glavne obravnave praviloma javne in o njih lahko pišejo dnevni časopisi? Nedostopno je torej tudi gradivo vojaških kaznivih dejanj med drugo svetovno vojno vse do tistih, ki so bila storjena po osamosvojitvi. Pošteno bi bilo zapreti dostop do gradiva le v primerih, ko je bila glavna obravnava za javnost zaprta. Prav tako se ni nihče spotaknil ob dejstvo, da se za arhiviste ne zahteva nobene posebne izobrazbe in tudi ne za tiste, ki skrbijo za arhivsko gradivo pri večjih javnopravnih osebah. V zadnjem času je v Sloveniji nastalo in začelo delovati tudi veliko število privatnih podjetij (pravna ali fizična oseba), ki na trgu ponujajo drugim (pravnim in fizičnim osebam) storitve hrambe oziroma spremljevalnih storitev glede dokumentarnega gradiva (ZVDAGA jih imenuje ponudniki storitev zajema in hrambe oziroma spremljevalnih storitev). Ta podjetja, ki po domače povedano, rastejo kot gobe po dežju, namreč hranijo raznovrstno

1. Dr. Vladimir Žumer je bil direktor Arhiva Republike Slovenije v letih 1993 do 2004 in je na tem mestu nasledil Marijo Oblak Čarni.

dokumentarno gradivo, zajemajo dokumentarno gradivo v digitalni in fizični obliki, pretvarjajo dokumentarno gradivo iz fizične v digitalno obliko, z digitalne oblike v obliko za dolgoročno hrambo, urejajo dokumente, zagotavljajo varno hrambo in podobno. V rokah imajo tudi arhivsko gradivo (UV-DAG, 2006, člena 23 in 24). Opravljajo torej zelo odgovorno delo, za katerega je potrebno strokovno znanje glede ravnanja z dokumenti, sicer lahko nastane neprecenljiva in nepopravljiva škoda. Pridobiti bi morali znanje s področja tako materialnega kot pravnega varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva kakor tudi ravnanja in obdelave tega gradiva. V kolikor zakon tega ne zahteva, obstaja nevarnost, da se izgubijo ali uničijo dokumenti, ki so za pravno urejeno državo nujni, saj služijo ne le kot vir za raziskave, temveč tudi kot dokazno gradivo. Zgodovinski arhivi² so v stalnem stiku z uslužbenci javnopравnih oseb, ki delajo z dokumentarnim gradivom, medtem ko nimajo nikakršnega nadzora nad zgoraj omenjenimi privatniki.

21. februarja 2014 je bila v Državnem zboru Republike Slovenije izdelana študija oziroma primerjalni pregled dostopa do arhivskega gradiva v državah Evropske unije. Zanimivo, da je bilo to narejeno, ko je bila arhivska novela že sprejeta in ne morda, kot bi bilo smiselno in predvsem koristno, pred oblikovanjem novele. Pregled pravnih ureditev dostopa do arhivskega gradiva v bližnjih državah pokaže veliko raznolikost, a prav tako razkriva, da je pri odprtosti arhivov velikega pomena tako zaščita občutljivih osebnih podatkov kakor tudi za varnost države pomembnih podatkov.

Mesec dni kasneje, 21. marca, je arhive "doletela" tudi ustavna odločba, ki kljub svoji teži za medije ni bila zanimiva. Ustavno sodišče je v postopku za oceno ustavnosti zakona, začetem z zahtevo Varuha človekovih pravic, odločilo, da je Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih v neskladju z Ustavo, kolikor med arhivsko gradivo uvršča tudi gradivo javnopравnih oseb, izvajalcev zdravstvene dejavnosti, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacientov (Ustavno sodišče Republike Slovenije, odločba št. U-I-70/12 z dne 21. 3. 2014). Ustavno sodišče je hkrati določilo tudi način izvršitve svoje odločitve in sicer, da se do uveljavitve drugačne zakonske ureditve "arhivski" zakon in predpisi izdani na njegovi podlagi, za tovrstno gradivo ne uporabljajo. V obrazložitvi je sodišče pojasnilo, da pritrjuje predlagatelju, da je zbirka podatkov, ki izvirajo iz psihiatričnega zdravljenja, ena od najbolj občutljivih zbirk zdravstvenih podatkov, saj se nanaša na posebej ranljivo skupino pacientov, da pa ustavnosodna presoja obravnavane zadeve terja širši pogled, v katerem ima spoštovanje človekovega dostojanstva kot konstruktivne vrednote družbe osrednje mesto. Glede na navedena izhodišča ustavnosodna presoja v konkretni zadevi terja odgovor na vprašanje o ustavni skladnosti celotne ureditve po ZVDAGA, ki med gradivo uvršča gradivo vseh izvajalcev zdravstvene dejavnosti kot javne službe (ne le psihiatričnih bolnišnic), vključno z osebnimi podatki o zdravljenju pacientov, ki so opredeljeni kot občutljivi osebni podatki. Ustavno sodišče je menilo, da je arhivsko gradivo namenjeno ohranjanju kolektivnega in individualnega spomina, torej vedenju posameznikov in družbe o svoji preteklosti. Da bi arhivska stroka lahko opravljala svoje poslanstvo, je zakon uveljavil načelo proste dostopnosti javnega arhivskega gradiva (ZVDAGA, 2006, 63. člen), saj njeno poslanstvo ni le v hrambi in varstvu javnega arhivskega arhiva, temveč zlasti tudi v omogočanju dostopnosti in uporabnosti vsebine tega gradiva. Za občutljive osebne podatke je zakonodajalec sicer določil izjemo glede prostega dostopa do javnega arhivskega gradiva tako, da je predvidel daljši rok nedostopnosti, toda za zdravstveno dokumentacijo ta ukrep ni zadosten. Zdravstvena dokumentacija vsebuje občutljive osebne podatke, ki v skladu z mednarodnimi instrumenti, pravnim redom EU in slovensko zakonodajo uživajo posebno varstvo. Njihova obdelava je praviloma prepovedana, izjeme pa so dopustne le ob hkratni določitvi posebnih zaščitnih ukrepov. Primarni namen beleženja (zbiranja) informacij, ki sporočajo vrsto osebnih podatkov o pacientu, je v zagotavljanju pacientove zdravstvene oskrbe ter spremljanju in vrednotenju zdravljenja samega. Arhiviranje zdravstvene dokumentacije ter prenos gradiva iz zdravstvenih zavodov in ambulant, v katerih je nastalo, v javni arhiv z namenom omogočiti dostopnost tega gradiva javnosti, pomenita uporabo osebnih podatkov zunaj primarnega namena njihovega zbiranja (t. i. nadaljnjo obdelavo osebnih podatkov). Po mnenju ustavnih sodnikov gre torej za odstop od načela namenskosti kot enega od temeljnih načel varstva osebnih podatkov. Glede na navedeno ni dvoma, je prepričano sodišče, da že sama hramba občutljivih osebnih podatkov pri javnem organu, zajetih v zdravstveni dokumentaciji, prav tako pa tudi arhiviranje ter prenos gradiva iz zdravstvenega zavoda oziroma ambulate, v katerih je nastalo, v javni arhiv z namenom omogočiti dostopnost tega gradiva javnosti, pomenijo poseg v pravico pacienta do varstva osebnih podatkov (38.

2. Arhiv Republike Slovenije in regionalni arhivi (Pokrajinski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv.

člen Ustave) in pravico do varstva njegove zasebnosti (35. člen Ustave), hkrati pa ogrožajo tudi nedotakljivost osebnega dostojanstva (34. člen Ustave). Vsebina pravice iz 38. člena Ustave se tesno prepleta z vsebino sicer splošne pravice do varstva zasebnosti iz 35. člena Ustave. Namen varstva osebnih podatkov je zagotoviti spoštovanje posebnega vidika zasebnosti, še zlasti v pogojih informacijske družbe. Ustava v 38. členu podrobneje določa ustavna jamstva v zvezi z uresničevanjem pravice do varstva osebnih podatkov. Tako prvi odstavek 38. člena Ustave prepoveduje uporabo osebnih podatkov v nasprotju z namenom njihovega zbiranja.

Ustavno sodišče je izdalo ugotovitveno odločbo in zakonodajalcu naložilo, naj ugotovljeno protustavnost odpravi v roku enega leta po objavi te odločbe³. Preseneča dejstvo, da je bila ta odločba izdana manj kot dva meseca po sprejetju noveli arhivskega zakona, čeprav predstavlja zaključek zgodbe, ki se je začela v letu 2007, ko je takratni poslanec⁴ na vlado naslovil poslansko vprašanje o domnevnem uničevanju arhivskega gradiva Psihiatrične klinike Ljubljana. V škatli pred bolnišnico so se namreč znašli papirji iz zdravstvene mape žrtve⁵ povojnega političnega procesa (Internet 3). Je odločba ustavnega sodišča povsem modra? Ž odvzetjem statusa arhivskega gradiva zdravstveni dokumentaciji so namreč odvzeli tudi kazenskopravno varstvo dokumentom⁶, ki so neobhodno potrebni za pomembne raziskave: za ovrednotenje uporabljenih metod in tehnik zdravljenja ter za nadzor nad delom predvsem psihiatričnih ustanov glede na zlorabe tako v politično kot čisto zasebne namene (*prim. Davies, 2013, Dežman, 2014, Soban, 2014*). Za utemeljitev navedenih trditev obstaja dovolj ustrezne literature, ki je niti ni potrebno iskati v specializiranih knjižnicah temveč je dovolj nekaj minut vpogleda na svetovni splet ali v dnevno časopisje (*prim. Lamovec, 1995, Rugelj, 2014, Internet 4*). Tako je bilo na primer v "jubilejnem" Delu (3. 5.2014, str. 23) v članku, ki se spominja časa preloma (1987-1996), ko je bil odgovorni urednik Tit Doberšek, zapisano med drugim: "Na začetku novinarske poti se je ukvarjal z raziskovanjem političnih zlorab psihiatrije. S kolegom⁷ sta zbrala več sto strani gradiva, raziskave nista končala, ko je s političnega vrha prišlo sporočilo, da 'razmere za objavo še niso zrele' ". Mar tudi danes niso?

Arhivsko gradivo še zdaleč ni namenjeno le oblikovanju spomina, kot menijo ustavni sodniki. Ob tem velja opozoriti tudi na dejstvo, da zaradi zaščite osebnih pravic ni treba škodovati skupnosti. Upoštevati je, da je dolgoročna težnja zakonodaje uveljavljanje splošne koristi (*Kranjc, 1993*). Tako pojmujejo pomen arhivskega gradiva tudi v drugih evropskih državah, ki določajo za dostop do tovrstnega gradiva sicer različno, a daljšo časovno odmaknjenost. V Franciji, na primer, je gradivo, ki vsebuje zdravstvene podatke dostopno gpetindvajset let po smrti osebe, na katero se nanaša, oziroma 120 let od rojstva te osebe (*glej Jeraj, Melik, Škoro Babić, 2013*).

3 Poslanstvo arhivov in arhivistov v sodobni družbi

Do nedavnega se je arhivistika ukvarjala predvsem z zapisi, ki so prispeli v javni oziroma zgodovinski arhiv. Arhivisti so arhivsko gradivo prevzemali, strokovno obdelovali, ohranjali in dajali v uporabo. Današnji čas in razmere zahtevajo veliko večjo in odgovornejšo vlogo arhivov, arhivistike in arhivistov v družbi (*prim. Valderhaug, nedatirano, Valderhaug, 2005, Green, 2009, Cadell, 2003, Finlley, 2013*). Teža njihove dejavnosti, njihove zavzetosti mora počasi preiti na določevanje gradiva, ki je za neko družbeno skupnost neobhodno potrebno bodisi zaradi raziskav bodisi zaradi varstva človekovih pravic in svoboščin.

Spoznanje, da številni arhivski dokumenti niso le zanimivi stari zapisi in priče preteklih dogodkov, temveč pomembni dokazi, nas opozarja, da vrednotenje dokumentov ni in ne more biti le rutinsko opravilo, temveč zahteva temeljito poznavanje družbenih razmer. Razločevati je treba med spominom in zgodovino. Spomin je sam po sebi sporen in pristranski: kar eden opazi, drugi spregleda, kar eden prizna, drugi zanika, kar se nekomu vtisne v spomin, drugi povsem pozabi. Zgodovina pa je tisto, kar je bilo, kar se je zares zgodilo. To je mogoče odkriti z objektivnim raziskovanjem preteklosti in za

3. V Uradnem listu Republike Slovenije.

4. Zmago Jelinčič.

5. Črtomirja Nagodeta.

6. Arhivsko gradivo je zaščiteno v 219. in 249. členu Kazenskega zakonika – KZ-1 (Uradni list RS, št. 55/08 z dne 4. 6. 2008).

7. Primožem Žagarjem.

to potrebujemo dokumente. Od arhivistov je odvisno, koliko in kateri se bodo ohranili. Za to odgovorno delo potrebujejo dobro izobrazbo. Poleg zgodovinske vede je za njihovo oblikovanje potrebno predvsem obvladanje osnov prava. Brez poznavanja temeljnih pravnih ustanov ni mogoče razumeti niti delovanja niti smisla in ciljev pravne države, pomena demokracije in človekovih pravic. Pravo pa mora arhivist poznati tudi zaradi ustreznega in uspešnega varstva arhivskega gradiva. Razen tega bi se moral v času študija vsak bodoči arhivist seznaniti vsaj z osnovami informatike in materialnega varstva dokumentarnega oziroma arhivskega gradiva. Pravzaprav se le vse manjši del arhivistov ukvarja zgolj z zgodovino in starimi zapisi, vse več jih je vpetih v sedanost in prihodnost.

Poslanstvo arhivista je torej vse pomembnejše, a, kot kaže slovenski primer, močno ovirano. Arhivi bi ne smeli biti del izvršilne oblasti oziroma le tej neposredno podrejeni. S poslanstvom arhivista je prav tako nezdržljiv pojem uradnika. Uradnik naj bi bil izvajalec predpisov. Arhivist pa bi moral biti mnogo več. Njegova naloga je samostojno presojeti, kateri od zapisov, dokumentov, ki nastajajo, so tako pomembni, da jih je treba ohraniti za vedno. Pri tem mora presoditi, kateri zapisi imajo trajen pomen, na eni strani za znanstvene raziskave in kulturo, na drugi strani pa za varstvo pravic pravnih in fizičnih oseb oziroma trajen pomen za pravni interes⁸ pravnih in fizičnih oseb.

Arhivistika je praktična znanost in to dokaj mlada znanost. V samostojno znanstveno vejo se je razvila šele v drugi polovici dvajsetega stoletja in ima pri uveljavljanju še vedno veliko, zelo veliko težav. V Sloveniji še posebej. Šele v zadnjem času se je povzpela na evropsko klasifikacijo raziskovalne dejavnosti (CERIF - CERCS), in sicer med humanistične vede (internet 5), toda na Slovenskem se ji med raziskovalne vede, področja in podpodročja še ni uspelo uvrstiti (internet 6). Arhivistika se tudi težko uveljavlja kot samostojen študij, temveč ostaja pretežno le eden izmed stranskih predmetov bodisi pri študiju zgodovine ali uprave. Ni ustanov, ki bi razvijale arhivsko vedo oziroma arhivistiko kot teorijo. Vsi, ki se z arhivistiko ukvarjajo, so močno zaposleni in vpeti predvsem v praktično arhivsko delo.

V zadnjih desetletjih naj bi bila javnost o pomenu in vlogi arhivov bolj obveščena in ozaveščena kot v preteklosti a še vedno ne v zadostni meri in ne na prav način.

4 Zaključek

Arhiv, zlasti nacionalni arhiv, bi moral biti ustanova, ki hrani pomembne dokumente, nastale v državi. Pravilno in pravično naj bi jih odbral iz množice dokumentov, ki vsak dan nastajajo pri poslovanju državnih organov in drugih javnopravnih oseb. To arhivsko gradivo naj bi predstavljalo zgodovino naroda, zgodovino države - na razpolago raziskovalcem preteklosti, pa tudi material za razkritje nepravilnosti in krivic ter temelj za njihovo popravo. Arhiv lahko to nalogo opravlja le, če ima ugledno mesto v državi, močna pooblastila in je hkrati neodvisen od vsakokratne oblasti. V nasprotnem primeru lahko predstavlja le spomin, in sicer takšen, kot ga želi oblikovati vladajoča skupina. Treba je urediti tudi dostop do arhivskih dokumentov in preprečiti njihovo zlorabo. Vse to je naloga arhivske zakonodaje.

Arhivi zato še naprej stoje pred težko nalogo, kako se izogniti vse večjim težavam. Kako zagotoviti dostop do dokumentov in hkrati zaščititi občutljive osebne podatke in tajnost? Kako zadovoljivo ohraniti pomembne dokumente, se izogniti napakam in zlorabam ter vmešavanju politike v strokovne zadeve?

Slovenski primer lahko služi kot učni primer škodljive vpetosti javnih arhivov v politične boje in nerazumevanje njihove družbene vloge. Prav tako je eden izmed pomembnih pozivov k delovanju. Na eni strani je to ozaveščanje javnosti o pomenu arhivov in na drugi, izobrazba arhivistov in njihova trdnejša povezava na mednarodni oziroma evropski ravni, ki bi iztrgala arhive vplivom posameznih držav ter dvignila arhivistiko v splošno priznano in cenjeno vedo, arhivsko zakonodajo pa poenotila do te mere, da bi jasno in odločno postavljala zahteve stroke pred politične želje in potrebe.

8. Lahko tudi pravna varnost ali zaščita pravic, varstvo človekovih pravic in svoboščin.

Viri in literatura

- Državni zbor, Raziskovalno-dokumentacijski sektor, Primerjalni pregled, Dostop do arhivskega gradiva v državah EU, 21. 2. 2014 (pripravili Marjana Križaj, Janez Blažič, Ana Lekše)
- Kazenski zakonik – KZ-1 (2008). Uradni list Republike Slovenije, št. 55.
- Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva – UVDAG (2006). Uradni list Republike Slovenije, št. 86
- Ustava Republike Slovenije. Uradni list Republike Slovenije, št. 33
- Ustavni zakon o spremembah 90., 97. in 99. člena Ustave Republike Slovenije /UZ90,97,99/ (2013). Uradni list Republike Slovenije, št. 47
- Ustavno sodišče Republike Slovenije, odločba št. U-I-70/12 z dne 21. 3. 2014
- Zakon o referendumu in ljudski iniciativi (2007 in 2013). Uradni list Republike Slovenije, št. 26 (UPB2) in 47
- Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA (2006). Uradni list Republike Slovenije, št. 30
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA-A (2014). Dostopno na: www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6681#
- A.Ž. Samostojen časnik za samostojno Slovenijo. V: *Delo*, sobota 3. 5. 2014, št. 23
- Cadell, Patrick (2003). Access and Information: European Attitudes and Anxieties. V: *Archives*, letnik 28, št. 108, str. 3-13
- Davies, Norman (2013). *Zgodovina Evrope 1*. Ljubljana: Modrijan
- Dežman, Jože (2014). Janez Kanoni in zloraba psihiatrije. Sneto 04. 05. 2014 s spletne strani <http://www.casnik.si/index.php/2013/12/23/janez-kanoni-in-zlorabe-psihiatrije/>
- Findlay, Cassie (2013), People, records and power: what archives can learn from WikiLeaks. V: *Archives and Manuscripts*, vol. 41, št. 1 (2013), str. 7-22. Dostopno na: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01576895.2013.779926/31.5.2013/>
- Green, Mark A. (2009). The Power of Archives: Archivists' Values and Value in the Post-Modern Age. V: *The American Archivist*, vol. 72, št. 1, str. 17-41
- Jeraj, Mateja, Melik, Jelka, Škoro Babič, Aida (2013). Nekaj pogledov v arhivske zakone držav EU. V: Fras I. (ur.), *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, str. 17-36. Maribor: Pokrajinski arhiv
- Kranjc, Janez (1993). Lex citius tolerare vult privatum damnum quam publicum malum - zakon lažje prenese škodo, ki jo utrpi posameznik, kot pa javno zlo. V: *Pravna praksa*, št. 3, Ljubljana 1993, št. 17
- Lamovec, Tanja (1995). Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup. Ljubljana: Lumi
- Melik, Jelka in Jeraj, Mateja (2011). Arhivi v današnji družbi. V: *Atlanti*, vol. 21, str. 319-327
- Soban, Branko (2014). Putin je revanšist in zato sila nevaren politik. V: *Delo* (sobotna priloga), 5. 4. 2014. Sneto 10. 05. 2014 s spletne strani <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/putin-je-revansist-in-zato-sila-nevaren-politik.html>
- Valderhaug, Gudmund (nedatirano). *Between practice and theory – some reflections on archival science, the archival professions and archival education*. Sneto 09. 05. 2014 s spletne strani <http://depotdrenge.wordpress.com/between-practice-and-theory-%E2%80%93-some-reflections-on-archival-science-the-archival-professions-and-archival-education/>
- Valderhaug, G. (2005). Memory, Archives and Justice. Dostopno na: <http://depotdrenge.wordpress.com/memory-archives-and-justice-article/>
- Internet 1: Sneto 04. 05. 2014 s spletne strani <http://demokracija.si/slovenija/politika/28274-na-komisiji-zapeticije-za-odgovornost-tistih-ki-so-unievali-arhivsko-gradivo>
- Internet 2: Sneto 04. 05. 2014 s spletne strani <http://www.zurnal24.si/grilc-prijavil-unicenje-arhiva-sdv-clanek-225718>

Internet 3: Sneto 08. 05. 2014 s spletne strani http://www.delo.si/zgodbe/ozadja/kontrolna-tocka_102.html

Internet 4: Sneto 08. 05. 2014 s spletne strani <http://www.rtvlo.si/slovenija/psihijatrija-v-sluzbi-povojne-politike/74718>

Internet 5: Sneto 28. 04. 2014 s spletne strani <http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/sifranti/sif-cerif-cercs.asp>

Internet 6: Sneto 28. 04. 2014 s spletne strani Klasifikacija Javne agencije za raziskovalno dejavnost (ARRS) <http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/sifranti/sif-vpp.asp>

SUMMARY

Archives are not much respected and reputable institutions in the society. Most citizens do not even know what archives do, what is their purpose and what is their mission. In the game of life archives are merely side players. Even the employees in the archives themselves often do not realize the importance of their work and responsibilities they have. Most archivists are still historians who understand their profession only as guardian of archival documents for researchers of the past. Government certainly supports this kind of vision and therefore does not surprise the fact that in most European countries the archives are under the competence of the Ministry of Culture or of the same ministry as museums, libraries and galleries, even theatres. Despite that in the archival scientific literature of the last decade thoughts on the key importance of the public historical archives as defenders of law and justice are getting more common. In 2011 in a extensive paper we discussed about archives in modern society. With the case of Slovenia we showed the importance of the role that public or historical archives have. They are not only cultural institutions, but also important guardians of evidence and rights. The turbulent story of the archives in Slovenia in 2011 is not finished, yet. In 2013 and 2014 in the archival field important things have occurred. After long preparations the amendment to Archival Act of 2006 was prepared. Due to the provisions on access to documents preserved in historical archives, which would make the access to archival documents less open and more difficult, the procedure for call a referendum on the amendment of archival Act was initiated. A month later, on 21 March, the archives received a constitutional decision. The Constitutional Court in proceedings to review the constitutionality of the law, initiated by the request of the Ombudsman, ruled that the Act on the Protection of Documents and Archives and Archival is inconsistent with the Constitution insofar as documents of entities under public law, health-care providers who contains personal information about the treatment of patients, are classified as archival documents. Slovenian example can serve as a teaching example of harmful involvement of public archives in political struggles, lack of understanding of their social role, and one of the important calls to action. On the one hand, to a public awareness about the importance of archives and on the other, to a education of archivists and their stronger connection to international or European level that would rip out archives from the influence of individual countries and raise archival science in well recognized and appreciated science, and archival legislation unify to the extent to clearly and strongly call the requirements of the profession against political preferences and needs.

Typology: 1.02 Review article

Submitting date: 14.01.2014

Acceptance date: 04.02.2014